

SARAH GRISTWOOD

KUNINGANNADE MÄNG

Naised, kes valitsesid 16. sajandi Euroopat

Tõlkinud Piret Ruustal

Originaali tiitel:
Sarah Gristwood
GAME OF QUEENS:
The Women Who Made Sixteenth-Century Europe
Oneworld Publications
London

Toimetanud Ivika Arumäe
Kujundanud Kaspar Ehlvest
Küljendanud Erje Hakman

*Esikaanel: Kastilia kuninganna Isabel I. Luis de Madrazo, 1848
(akg-images/Scanpix).*

Copyright © 2016 by Sarah Gristwood
Tõlge eesti keelde © Piret Ruustal ja kirjastus Argo, 2018
Kõik õigused kaitstud

www.argokirjastus.ee
ISBN 978-9949-607-59-4
Trükitud trükikojas Print Best

Minu vanimale vennatüttele Emily Westile

SISUKORD

Kuningannade mäng: Kes on kes	9
Kronoloogia	23
Eessõna	30
ESIMENE OSA. 1474–1513	37
1. Avang	39
2. „Õppetunnid minu tütrele“	48
3. Noorusea kogemus	54
4. „Saatus on naiste vastu väga julm“	61
5. Printsessist pruudid	71
6. Ümberpositsioneerimine	76
7. Valelikud süüdistused	84
8. Flodden	93
TEINE OSA. 1514–1521	101
9. Saatuseratas	103
10. Suurepärane uusaastakingitus	110
11. „Üks väga õnnetu naisterahvas“	118
12. „Hindamatud ja kiiduväärt teened“	130
13. Kuldbrokaatlaager	138
14. Tagasilöögid	147
KOLMAS OSA. 1522–1536	157
15. „Pidamiseks liiga metsik“	159
16. Pavia	170
17. „Hea ja ustav emand ja sõber“	178
18. Uued vigurid malelual	188
19. „Daamid saavad asjad väga hästi enda kätte võtta“	195
20. Daamide rahu	202
21. Välja ja sisse	206
22. „Just nii saab olema“	213

23. „Sündinud prantslanna“	218
24. „Evangeeliumi poole kaldu“	224
25. „Et lõpus poleks põhjust kahetseda“	229
NELJAS OSA. 1537–1553	239
26. Tütred hädaohus	241
27. Etturid ja printsessid	250
28. Uued tuuled	260
29. Mõõndused ja mugandused	264
30. „Plaan troonijärgluse puhuks“	269
VIIES OSA. 1553–1560	275
31. „Herakleslik söakus“	277
32. „Ei aastatki puhkust“	289
33. Õed ja rivaalid	294
34. „Kui Issand on meiega“	300
35. Neitsilik kuninganna	308
36. Probleemid Šotimaal	315
KUUES OSA. 1560–1572	319
37. „Vihavimm ja erimeelsused“	321
38. „Kaks kuningannat ühe saare peal“	329
39. Lahkkõla ja lepitus	340
40. „Majesteetlikkus ja armastus ei sobi hästi kokku“	347
41. „Tüli tütar“	360
42. Pärtliöö veresaun	369
SEITSMES OSA. 1572 JA EDASI	385
43. Pöördepunktid	387
44. <i>En prise</i>	391
Postskriptum	397
Tänuavaldused	406
Märkused	408
Illustratsioonid	417
Allikad ja kirjandus	418
Isikunimede register	425

EESSÕNA

Lipp astub kõrgilt püstipäi,
ta sinna läheb, kuhu soov.
Ta söakalt omi radu käib
ja vastasele kadu toob.
Nii suur ta võim ja kindel meel,
kõik ära pühib oma teelt.

„THE CHESSE PLAY“,
NICHOLAS BRETON, 1593

Idamaades, kust malemäng alguse sai, olid kõik inimkujulised vigurid meessoost, kusjuures kuninga kõrval seisis tema kindral ehk ülemnõunik – vesiir. Kui araablased kaheksandal sajandil Euroopasse tungisid ja mäng ka sellesse maailmajakku levis, ilmus lauale kuninganna ehk lipp,* esialgu küll võrdlemisi nõrga vigurina, mis sai käia vaid ühte diagonaali pidi ja ühe välja kaupa korraga. Ent just Kastiilia Isabeli valitsetavas Hispaanias omandas lipp talle ka tänapäeval iseloomuliku peaaegu piiramatut võimu malelual oma käike seada.

Kaks viieteistkümnenda sajandi lõpuaastail Hispaanias ilmunud raamatut kasutavad selle uue reegli kirjeldamisel väljendit „kuninganna male“. Tõsi küll, 1493. aastal esitas Jacopo da Cessole teose „Malemäng“*** itaaliakeelne tõlge küsimuse, kas lipp ikka tõesti saab

* Eestikeelse maleterminoloogia mõtles välja Ado Grenzstein, temalt ongi pärit termin „lipp“. Enamikus Euroopa keeltes kannab see malend nimetust „daam/emand“ või „kuninganna“ (ungarlastel ja venelastel näiteks on aga säilinud nimetus „vesiir“). Mängu enda nime tuletas Grenzstein sõnast „malev“ ehk sõjavägi. – *Tõlkija märkus.*

** Cessole ladinakeelsel teosel põhineb ka William Caxtoni „The Game and Playe of the Chesse“ (1474), mis on üks esimesi ingliskeelseid trükitud raamatuid. – *Tõlkija märkus.*

endale haarata ratsu funktsioonid, „kuna naistele pole nende nõrkuse tõttu sugugi omane relvi kanda“. Kaks aastakümnet varem oli William Caxtoni ingliskeelne mugandus rõhutanud üle kõige kuninganna ehk lipu „häbelikkust“ ja karskust.

Aga need tõlkijad polnud nähtavasti kunagi kohanud „sõdalaskuninganna“ Isabeli, kes oli ka ise kirglik malemängija. Võimalik, et suuresti just Isabeli ja talle eelnenud naisvalitsejate eeskuju oli see, mis lõpuks kajastus ka malelaul.¹

Malemängu allegooriline tähendus oli kaasaegsetele ilmselge: nagu paljud illustratsioonid tunnistust annavad, oli nimelt see allegooriliselt teinud malest kurtuaasse armastuse vääramatut komponendi. Uus mäng sai muuhulgas tuntuks raevuka lipu malena – itaalia keeles *scacchi de la donna* või *alla rabiosa*, prantsuse keeles *échecs de la dame* või *de la dame enragée*. Ja see oli tulnud, et jääda.

Periood Kastiiilia Isabeli trooniletõusust 1474. aastal kuni Prantsusmaal peaaegu sajand hiljem toimunud Pärtliöö veresaunani (kohutav sündmus, mis lõhestas kogu Euroopa) oli kuningannade ajastu. Sel ajavahemikul toimus naiste valitsuses justkui plahvatus, mis andis silmad ette kahekümnendale sajandilegi. Need aastad olid ka tunnistajaks uue, reformitud religiooni sünnile ja meie tänapäevase maailma koidikule. Ja valdava osa sellest ajast olid Euroopas suured territooriumid kas valitseva kuninganna või naissoost regendi kindlates kätes. Nad moodustasid õeskonna, mis tunnistas nii naiste omavahelist ühtekuuluvust kui ka nende suutlikkust kasutada võimu eripäraselt naiselikul viisil.

Selles raamatus jälgitakse võimu üleminekut emalt tütrele, mento- rilt protežeele. Kastiiilia Isabelilt tema tütrele Aragóni Katherine'ile ja Katherine'ilt omakorda Mary Tudorile. Savoia Louise'ilt ta tütrele, kirjanikule ja usureformijale Navarra Marguerite'ile; Marguerite'ilt mitte ainult lihasele tütrele Jeanne d'Albret'le, aga ka tema imetlejale Anne Boleynile ja viimaks tolle tütrele Elizabeth Tudorile.

Sedamööda, kuidas sajand edasi veeres, leidsid esimeste mõjuvõimsate naiste tütred end kuuteistkümnendat sajandit üdini raputanud usuvastuolude eesliinilt. Enamik neist, kuigi mitte kõik, üritasid

juurutada mingisugustki usulist tolerantsi, enne kui need lootused pidid alla vanduma teistele, äärmuslikumatele vaadetele.

Religioon aitas neist mitmeid rambivalgusse tõsta; lõpuks kiskus religioon nad lahku ja tegi lõpu ka kuningannade ajastule. Ent ainuüksi kuueteistkümnenda sajandi naiste mõjuvõimu ulatus (ja ka väljakutsed, millega nad pidid rinda pistma) on ühtaegu nii suurejooneline etendus kui ka hoiatus meie endi päeviks.

Terve selle sajandi osutusid just Habsburgid tublideks, ehk küll veidi ootamatuteks naiste võimu edendajateks. Mõne märkimisväärse erandiga kasutas Habsburgide impeerium, mis aastasaja vältel laius Vahemerest La Manche'ini, Alhambra hiilgusest Antwerpeni halli taevaluseni, naisi pigem regentidena kui valitsevate kuningannadena. Madalmaad läksid valitseva hertsoginna käest pea katkematu järjepidevusega autoriteetsete naissoost asevalitsejate kätte – kõik nad olid oma eelkäija õe- või vennatütred. Ja nii kuuskümmend aastat järjest. Habsburgide suur rivaal Euroopas, Prantsusmaa, allus Saali tavaõigusele, mis keelas naistel trooni pärida. Ometi oli Prantsusmaal aukartustäratav traditsioon, et naised teostavad võimu eemalviibiva abikaasa või alaealise poja nimel.

Selle ajastu alguses oli Inglismaa Euroopa kuningriikidest ehk kõige vähem naistesõbralik. Seal ei kehtinud Saali tavaõigus ja ometi, kui Henry Tudorist sai kuningas Henry VII, rajas ta oma trooninõudluse kahe naise – ema Margaret Beauforti ja abikaasa Yorki Elizabethi – vereõigusele. Mitte keegi, isegi mitte need naised ise, ei pidanud seda kuidagi erakordseks. Ent muidugi oli Inglismaa see riik, kus naine – Anne Boleyn – sai ajendiks, mis kallutas rahva usulisele revolutsioonile. Ja Inglismaa oli see riik, kus Anne'i tütre isikus tõusis troonile ehk kõige imetletum naisvalitseja ajaloos.

Kõik see andiski käesolevale raamatule omal moel inspiratsiooni. Olen varem kirjutanud kahest kuninglikust Elizabethist – Yorki Elizabethist ja Elizabeth I-st – ning nüüd tahan ma punktid ühendada: uurida, millised olid need õppetunnid, mille Inglismaa omandas nende seitsmekümne aasta jooksul, mis lubasid inglastel aktsepteerida valitsevat kuningannat. (Ja kõrvalepõikena – miks lakkasid nad seda tegemast.) Vastus võib peituda Mandri-Euroopas.

Euroopa naisvalitsejad tunnistasid õeskondlikke sidemeid, mis ületasid riigipiire ja mõnikord läksid ka vastuollu nende endi riikide huvidega. Nad rõhutasid teadlikult oma staatust naisena, et ajada asju teistmoodi. 1529. aastal sõlmisid Habsburgi keisri tädi ja regent Austria Margarethe ning Prantsuse kuninga ema Savoia Louise Cambrais kuulsa Daamide rahu, mis tegi lõpu Prantsusmaa ja Hispaania pikaleveninud sõjale. Vürstid võivad oma rahupüüdlustes riskida au kaotamisega, ent (nagu kirjutas Margarethe) „daamid saavad asjad väga hästi enda kätte võtta“ ja probleemid lahendada.

See oli ideaal, mis iseloomustas tervet toda sajandit. Järgmistel aastakümnetel tehti mitu – tõsi küll, nurjunud – katset Daamide rahu taaselustamiseks.² Margaret Tudor oli kuusteist aastat enne Cambraid, õigupoolest Floddeni lahingu künnisel – see lahing röövis talt tema abikaasa Šoti kuninga –, soovinud kohtuda oma vennanaise Aragóni Katherine'iga, kes tollal, Henry VIII äraolekul, valitses regendina Inglismaad: „Kui me kokku saame, kes teab, millel Jumal sündida laseb?“ Mary Stuart lootis alati, et Inglismaa ja Šotimaa võiksid sõlmida püsiva rahu, kui ainult tema ja Elizabeth Tudor kokku saaksid.

Nagu elutähtis arter läbib kuueteistkümnendat sajandit pärilusliin emalt tütrele – oli see liin siis füüsiline või vaimne ja hingeline. Nende naiste omavahelised seosed moodustavad äärmiselt keeruka võrgustiku. Valitseva Burgundia hertsoginna tütar Austria Margarethe saadeti väikelapsena Prantsuse õukonda, kus ta sattus võimuka Anne de Beaujeu mõju alla, ning seejärel teismelisena Kastilia õukonda, kus temast sai Isabeli minia ning Aragóni Katherine'i vennanaine. Seejärel mängis ta täiskasvanuna ise olulist rolli Anne Boleyni kujunemises.

Kuueteistkümnenda sajandi lõpukümnenditel ilma teinud mõjuvõimsad naised leidsid end aga hoopis teistsugusest õhustikust kui see, milles olid elanud ja tegutsenud nende eelkäijad. Selle loo lõpuosa peategelasel Elizabeth I-l oli algusotsa kangelanna Austria Margarethe'ega palju ühiseid jooni, ent kui Austria Margarethe oli kahekümnendate eluaastate alguseks elanud neljas riigis, siis Elizabeth Tudor ei tõstnud oma kuningriigist jalgagi välja. Kummalgi naisel polnud järeltulijaid, ometi sai Margarethe tuntuks kui *La Grande Mère de l'Europe*, Elizabeth seevastu eelistas, nagu teada, positsioneerida end igavese neitsina.

Reformatsioon tõmbas üle terve kontinendi eraldusjooned, kinkides mõnele neist naistest hoopis püsivama kuulsuse, kui neile muidu oleks osaks saanud. Ehkki ma seda siis veel ei teadnud, sai see raamat alguse, kui ma teismelise tüdrukuna lugesin Garrett Mattingly klassikalist käsitlust „The Defeat of the Spanish Armada“ („Hispaania armaada lüüasaamine“) ja panin kõrva taha autori põgusa kommentaari, et 1587. aastal, Mary Stuarti hukkamise aastal, oli möödunud täpselt kuuskümmend aastat sellest, kui olid hakanud moodustuma religioossed erakonnad, vana *versus* uus, „ja alati, mingi Saatuse vimka tõttu, oli ühe või teise, aga harilikult mõlema kildkonna eesotsas naisterahvas“.

Nõndanimetatud günokraatia debatis, mis puudutab naiste kõlblikkust valitsemiseks, mõjutasid kaks kirjanikku oma aja poliitilist mõtlemist sellisel määral, et see väärrib eraldi äramärkimist. Üks oli loomulikult Niccolò Machiavelli, kelle „Valitsejat“ levitati eraviisiliselt alates 1513. aastast. Teine oli Christine de Pizan, Prantsuse-Itaalia autor ja mõne sõnul varajane feminist: ta oli esimene naine, kellest sai elukutseline kirjanik. Tema viieteistkümnenda sajandi algupoolel kirjutatud „Le Livre de la Cité des Dames“ („Raamat naiste linnast“) polnud ka kuueteistkümnendaks (ja võib-olla ka mitte kahekümne esimeseks) sajandiks kaotanud oma aktuaalsust, nagu tõestab selle loo mitme kangelanna elav huvi. Anne de Beaujeu ja Savoia Louise said Christine de Pizani teose eksemplarid päranduseks; Austria Margarethe kolmeköiteline komplekt läks edasi ta vennatütre Ungari Maria kätte. Bretagne'i Anne'i ja Austria Margarethe omanduses olid „Naiste linnal“ põhinevad seinavaibad, sarnased vaibad rippusid ka Elizabeth Tudori lossides. Olles liigagi teadlik naiste klerikaalsest kujutamisest nõrkade ja juba olemuslikult ebausaldusväärsete eevatütardena, paneb Christine Öigluse suhu sõnad, mis nuhtlevad „teatud autoreid“, kes „manavad naisi nii hullusti“, ja osutab, et „pühades legendides ja lugudes Jeesus Kristusest ning apostlitest on väga vähe kriitikat naiste aadressil“ – vastupidiselt sellele, mida räägivad hilisemad Kristuse teenrid.

Machiavelli, kes kujutas muutliku meelega Saatust naisena, nägi sõda valitseja esmase kohustusena, aga ka naudingullikana. Seevastu

Christine'i voorusliku valitseja ideaal vähendas valitseja rolli sõdala-sena (naisvalitseja jaoks oli see puht praktiline küsimus, kui jätta kõrvale igasugused sünnipäraselt patsifistlikud hoiakud) ning rõhutas tarkust ja ettenägelikkust, mis aristotelesliku käsitluse kohaselt oli kõikide teiste vooruste läte. Tarkus ja ettenägelikkus olid voorused, mida sai omistada enamikule neist naistest, ning „Naiste linn“ kirjeldas tervet rida nii antiik- kui ka hilisemas Prantsuse ajaloos ilma teinud naisi, kes olid edukalt valitsenud riike ja rahvaid.

Selle raamatu üheks keskseks teemaks on kogemuse järjepidevus – klišeede ja muustrite kordumine terve sajandi vältel. Enamikku neist võib näha end ilmutamas narratiivi jooksul, kuid üks on nii võimas, et väärib eraldi esiletõstmist: see, kui tihti neid mõjukaid naisi puudutav debatt keskendub nende ihulisele olemusele. Kõigil neil naistel oli täita oma roll, mis oli midagi hoopis enamat kui abielunaise tavapärase osa lastesünnitamismasinana, ja sellegipoolest on see lugu tulvil küsimusi vaidlusalusest neitsilikkusest ja viljakusest, ning täis naisi, keda sai kõige hõlpsamini rünnata nende karskust või ihaldusväärst kahtluse alla seades. Lisaks tõusetub küsimus, kas vahettegemine suverääni loomuliku keha ja poliitilise keha* vahel poleks ehk parim vahend naiste valitsuse lubamiseks. Võimalik, et see oligi kandev idee Elizabeth I kuulsa Tilbury kõne taga: „Ma tean, et mul on nõrga ja hapra naise ihu, kuid mul on kuninga süda ja hing, Inglise kuninga süda ja hing ...“

Ehkki viieteistkümnenda sajandi kanged Itaalia naised jäävad kahjuks selle raamatu ulatusest väljapoole, võib Caterina Sforza olla kõige eredam näide „neist, kes pääsesid“ (ja võimalik ka, et just tema oli uue malelipu prototüüp). Machiavelli, kes kohtus Caterinaga ühel saatkonna missioonil, on kirjeldanud, kuis piiramise ajal, kui ta lapsed olid pantvangi võetud, tõmbas Caterina seelikud üles ja näitas piirajatele oma genitaale, kuulutades, et tal on kõik, mis vajalik, et teha

* Varauusajal oli levinud arusaam, et kuninga loomulik keha (*body natural*) allub kõikidele loomupärastele haigustele, nõrkustele, puudustele ja pahedele, kuid tema poliitiline keha (*body politic*) on igavene, hävimatu ja surematu ning seda eatut, nähtamatut ja vaimset keha ei saa kummutada ega kukutada ükski loomuliku keha kõlbmatu (sugu sealhulgas). Vt Jüri Lipping. *Caput meum doleo – Mu pea! Mu pea!* Sirp 10.09.2010. – *Tõlkija märkus.*

tarviduse korral veel lapsi. Võimalik, et Caterina oli unikaalne nähtus isegi oma kaasaegsete seas, kuid sellegipoolest on rõhuasetus mõjuka naise ihulisele olemusele midagi väga püsivat.

Tänapäevased võrdlused on tihtipeale ülekohtused ja jäävad seetõttu sellest raamatust välja. Siiski ei saa neid praegu ka täiesti ignoreerida. Kümme aastat tagasi – 2006. aasta 19. jaanuaril, kui täpne olla – tegi New York Times rahvusvahelisele naiste rühmale äraspidise komplimendi. Lehe sõnul oli see „kõige huvitavam ja enim saavutanud naisjuhtide grupp“, kes on eales kokku tulnud – „erandiks ehk ainult juhul, kui kuninganna Elizabeth I üksinda lõunatas“.

Kui rääkida naiste rollist rahvusvahelisel areenil, on viimase kümne aastaga paljud muutunud. Palju on ka seda, mis *ei ole* muutunud – ja see hõlmab enamiku naisajaloo nähtavust. Kui Elizabeth ja tema hõimlased kõrvale jätta, siis pole kuueteistkümnenda sajandi naisvalitsejad laiale lugejaskonnale sugugi tuttavad. Käesolevat raamatut tuleks seega vaadelda avagambiidina ürituses seda olukorda muuta. Vähemalt ühte asja võib sellest raamatust aga küll loota: tõestust, et Elizabeth I võis lõunatada tõeliselt erakordses seltskonnas.